

Att leva nära en flygplats

Chilenska migranter mellan hemland och värdland

ERIK OLSSON

De chilenska migranter som återvänt till sitt hemland har i många fall upplevt en liknande invandringsprocess som de en gång upplevde i exilen: besvikelser, ekonomiska problem, utanförskap och saknad av det man lämnat. Många flyttar också tillbaka till värdlandet eller lever i pendling mellan länderna. I migranternas strävan att hantera sina utanförskap och multipla sociala engagemang länkas sociala nätverk samman. Nätverk som är förankrade i ett globalt och transnationellt sammanhang.

Den chilenska sommaren led mot sitt slut. Plötsligt annonserade Ruben att han skulle åka tillbaka till Sverige igen. Ruben hade återvänt från sin exil i Sverige 1989 och året därefter kunde han hämta sin fru Anna och deras åttaårige son. Sedan dess hade det blivit några flyttlass i vardera riktningen. Det här var visst den fjärde gången han skulle flytta tillbaka till Sverige. Ruben berättade att hans fru och sonen skulle åka redan om två veckor, skaffa en lägenhet och därifrån ordna pengar till en biljett åt honom. Utsiktterna vad gäller arbete ser betydligt ljusare ut i Sverige än i Chile, menade han. Deras

beslut överraskade mig. Bara för ett par månader sedan verkade familjen ha lyckats med sin återflytt: de ägde ett litet konditori som verkade fungera bra och verkade i övrigt nöjda med sin lott i Chile. De hade klart deklarerat att de nu kommit till Chile för att stanna. »Jag orkar inte fler gånger«, hade Anna sagt. Det finns dock en viktig skillnad mot de tidigare gångerna, förklarade Ruben självironiskt:

– Den här gången blir det bättre. Vi ska bo i Märsta. Det blir i alla fall nära Arlanda.¹

Erik Olsson är fil dr i Kommunikation och forskar vid Linköpings universitet. Hans forskning är främst inom IMER-området, bl.a. med en studie av ett multietniskt servicehus och latinamerikanska migrantskap.

1 Projektet har finansierats främst av Socialvetenskapliga forskningsrådet, SFR, genom en doktorandtjänst placerad vid tema Kommunikation i Linköpings universitet. Forskningsvistelsen i Chile möjliggjordes genom Svenska institutets resestipendier för forskning.

Demokratiseringsprocessen i Chile tog 1989 ett stort steg framåt. I och med de demokratiska valen detta år och att en folkligt vald regering kunde tillsättas året därefter, har de politiskt grundade hindren för chilenska exilflyktingar att återvända till sitt hemland, i stort sett undanröjts. Många har också återvänt från sin exil. Det finns inga tillförlitliga siffror på hur många av svenskchilenarna som försökt återvända men siffror omkring sex tusen har nämnts (Pérez-Arias 1996)². Denna återvandring fortsätter, om än med mindre frekvens än den hade för några år sedan. Samtidigt vet man också att många (uppskattningsvis över hälften) efter en tid i Chile vänt åter till Sverige – i avsikt att permanent eller tillfälligt stanna i landet – och att fler kommer efter. Svenskchilenarna motsäger därför den bofastes sunda förnuft om ett återvändande som inte innebär några särskilda kulturella anpassningar eftersom man åker tillbaka dit man hör hemma (jfr Malkki 1995). Med trafiken

2 Den officiella statistiken från SCB kan ge viss vägledning. Under perioden 1990-95 registrerades 4 016 immigranter och 3 326 emigranter till och från Chile och Sverige (siffrorna gäller samtliga medborgare). Under 80-talet flyttade uppskattningsvis 1 500 personer till Chile, vilket skulle ge en officiell sammanlagd utflyttning runt 4 800 personer från 1979). Det verkliga antalet är sannolikt betydligt högre, särskilt vad gäller utvandring, beroende på att inte samtliga väljer att registrera sin emigration. Men det intressanta är att utvandringen från Sverige till Chile visserligen ökade markant efter 1989 (toppåret 1994) registrerades 904 personer) men att invandringen från Chile till Sverige, efter kulmen under slutet av 80-talet, inte längre minskar.

mellan Chile och Sverige följer också dubbla bosättningar, säsongboenden och sammanlänkningar av sociala nätverk, men också sociala tragedier med rötter i diskriminering och utanförskap.

Det chilenska exemplet är inte unikt. Ett motstycke till Rubens erfarenheter ovan illustrerar den kinesiske investeraren och kosmopoliten i Ong (1993:41): »I can live anywhere in the world, but it must be near an airport«. Tillfälliga bosättningar och sociala engagemang i flera länder utgör idag för ett växande antal människor ett slags »normaltillstånd«. Inom forskningen talas det idag om »transmigrants« (Glick Schiller, Basch & Szanton-Blanc 1995; Hannerz 1993) och om deras roller som kulturskapare inom det globala världssystemet (Hannerz 1992). Det finns vissa (men begränsade) likheter mellan »kosmopoliter« (Hannerz 1990) och migranter likt svenskchilenare: gemensamma erfarenheter som resenärer i ett flertal kulturella miljöer; engagemang i ett flertal olika sociala miljöer – vad Clifford (1994:306) kallar, »multi-locale attachments«- samt att de sociala nätverken de ingår i är globalt förankrade.

Jag vill i denna artikel diskutera effekterna av den moderna migrationen och de sociala nätverkens utbredning i termer av transnationella former för gemenskap. Artikeln vill fånga hur *migrantskap slipas av moderna migratoriska förhållanden*. Migrantskap är i detta en betydelsefull aspekt av identiteten hos människor som betraktar sig själva och betraktas av andra som migranter. Migrantskap är också ett vidare begrepp än t.ex. »invandrarskap« eller »flyktingskap«. Det är med andra ord den problematik som genereras ur människors migranterfarenhe-

ter och hur dessa uttrycks i olika gemenskaper, som är artikelns huvudintresse.

Det resonemang som följer får betraktas som tentativt. Artikeln är ett försök att diskutera erfarenheter från mitt avhandlingsarbete (Olsson 1995) och två fältvistelser i Chile 1993/94 i ljuset av fenomen som brukar beskrivas som »transnationalism« och »globalisering«. Det empiriska underlaget kommer att redovisas i den löpande texten.

Migrantskap i modern migration

I samhällen världen över finns exempel på hur migrantskapet institutionaliserats. Vissa sociala kategorier i ett samhälle »ärver« en identitet som migrant. Jag tänker då främst på zigenare och olika nomadfolk, men även på sociala kategorier vars samhällliga roller innebär period- eller säsongvis migration (t.ex. ghurkassoldater i Nepal). Det är rimligt att tänka sig att samhällen vissa fall utvecklar strategier som både »sänder« och »tar emot« migranter och att detta förhållande inverkar på migrantskapet i sig: migrationen ingår i samhällslivet. Även komplexa samhällen med lång tradition av migration har förutsättningar att institutionalisera principen att migrera (Kubat & Hoffman-Nowotny 1981). En rimlig tanke är att dessa institutionaliseringar omfattar strategier för att hantera migrationen på olika sätt genom att t.ex. tilldela migranter olika roller och rättigheter (Cohen 1969).

Denna utgångspunkt har konsekvenser för studiet av migration och etniska relationer. Migration är inte med nödvändighet en respons på gynnsamma villkor i ett »sän-

darland« och förväntningar på gynnsamma förutsättningar i ett »mottagarland«, utan snarare ett aktivt deltagande i en social gemenskap och utövandet av denna gemenskaps sociala roller. Migration, sett i detta ljus, utgörs av en serie temporära och oavslutade kollektiva migrantprojekt.

Med den tillgång till moderna kommunikationsmöjligheter som många av dagens migranter har, är de inte i samma grad som tidigare generationers migranter avskurna från den befolkning som lever i hemlandet eller på andra platser. Människans förmåga att bilda t.ex. etniska gemenskaper tycks, i takt med denna teknologiska utveckling, i allt mindre grad vara beroende av ett gemensamt territorium (Glick Schiller et al. 1992). De sammanhang som många migranter ingår i är många gånger mer »transnationella« än nationella (Hannerz 1993). Ett sätt att förstå den moderna migrationen är att se migranter av en viss kategori som sammanlänkade i ett »delsystem« inom ett globalt världssystem (Castles & Miller 1993). Inom detta system uppstår en arbetsmarknad som administrerar och säljer tjänster och service som är beroende av denna migration, som t.ex. Watson (1977) visar i sin studie av Hongkongkineser i Storbritannien. Genom denna kedja länkas också migranten i värdlandet samman med lokalbefolkningen i hemlandet.

Jag avser inte med dessa utgångspunkter skissa upp en sluten migratorisk värld inom vilken migranter kommer in i samband med att de lämnar sitt hemland och lämnar först när de av någon anledning inte ses som migranter. Erfarenheten visar att det finns migranter vars identifikation med värdsamhället eller (ännu hellre) hemlandet är sådan att

de kan anses vara assimilerade eller integrerade: att de talar landets språk, lever som vanliga medborgare i detta och önskar så göra. Det är dock ingen överdrift att påstå att många lever med ett slags kluvenhet mellan två eller flera länder och att detta ibland tycks utmytna i att individer inte känner sig hemma i någon av dessa.

Chilenarna

Den massiva migration mellan Chile och Sverige som inleddes omedelbart efter militärkuppen i Chile den 11 september 1973, har med de politiska band som skapades mellan främst den svenska och chilenska vänstern under regimen *Unidad Popular* 1970-73. I samband med militärkuppen agerade den svenska ambassaden under Harald Edelstams ledning mycket kraftfullt på den demokratiska sidan och hjälpte ett stort antal flyktingar undan juntans repression. Minst 30 000 migranter – politiska och humanitära flyktingar, som flytt eller blivit utvisade från landet, samt anhöriga till dessa – har sedan 1973 och i stort sett fram till juntans avgång 1990 bosatt sig i Sverige.³

Sedan 70-talets slut har Chilenarna i allt högre grad själva kunnat välja när, var och hur de skulle lämna landet, men därför inte

nödvändigtvis riskfritt kunnat välja att stanna kvar i Chile. Det är viktigt att inte glömma att majoriteten av de landsflyktiga chilenarna begav sig till Argentina och att många andra valde Mexico, Kuba och andra länder i Amerika och Europa. Sociala nätverk med anknytning till Chile har därför spridits över i stort sett hela världen. Denna spridning av de sociala nätverken kan dock inte helt lastas på kuppen 1973, utan Chile är sedan gammalt ett migrantland med band till kolonialmakten Spanien och de huvudsakligen europeiska invandrare som koloniserat Chile under 18- och 1900-talen.

I det svenska sammanhanget har de chilenska flyktingarna mött skilda öden. På goda grunder kan man gissa att de tidigt hitkomna chilenarna – de som kom på 70-talet – mötte ett positivare samhällsklimat än de som kom under 80-talet. Chilenarnas ankomst till Sverige sammanföll med en kursändring i svensk invandringspolitik. Arbetskraftsinvandringens tid var nu över och det uppstod ett behov av att skilja mellan flyktingar och ekonomiska lycksökare (Olsson & Gaunt 1990). I och med detta utvecklades också successivt en administrativ mottagningsapparat, vilken organiserade flyktingmottagningen och vägen in i det svenska samhället. Detta förfarande innebar också att flyktingarna blev allt mer kontrollerade av den svenska flyktingmottagningen och att deras valfrihet vad gäller t.ex. bosättning och arbete minskade (se t.ex. Lange

3 Enligt SCB (t.ex. 1993 och 1996) har 27–28 000 chilenskfödda varit bosatta i Sverige de senaste åren. Även här skall vissa reservationer göras gentemot den officiella statistiken som bl.a. har med mörkertal att göra. Det finns också ett antal personer som identifierar sig som chilenare utan att vara födda där, samt givetvis personer som är födda i Chile men inte längre räknar sig som chilenare. Med referens till Instituto Católico Chileno de Migración (INCAMI) anger Sjö-

quist (1990) siffran 30 000, som skall jämföras med Spanine/Italien 10 000 och Östeuropa (inkl. Sovjetunionen) 20 000. Samma källa uppger att 1,8 miljoner (av 13 miljoner) chilenare gick i exil 1973–1988. De flesta av dem lever (levde) i Argentina och ca 100 000 i Europa.

1991; Westin 1977; 1986; Ålund & Schierup 1991). Denna utveckling kan ha bidragit till definitionen av chilenska, såväl som övriga flyktingars, migrantskap och den syn de har på sig själva som grupp.

På samma sätt som övriga latinamerikanska grupper i Sverige, har chilensarna som grupp betraktade, utvecklat ett tydligt politiskt patos (Horna 1988). Kärnan i detta har varit ett hemlands- och vänsterengagemang: solidaritet med hemlandets förtryckta befolkning, politiska demonstrationer och stödaktioner. I exilsamhällets diskurs var återvändandet en självklarhet närhelst detta blev praktiskt genomförbart och de som ifrågasatte detta kunde också bli mer eller mindre utfrysade (Lindqvist 1991; Lundberg 1989). Möjligen ledde detta till isolationism och särprägel, men detta har i så fall inte så mycket med att latinamerikaner varit ovälkomna i Sverige. Jag misstänker att det i Sverige för femton, tjugo år sedan fanns ett betydligt gynnsammare socialt klimat vad beträffar inställningen till invandrare än vad det finns idag. Jämfört med andra flyktingkategorier blev åtminstone de första årskullarna latinamerikaner också välkomnade. Problemet var nästan det motsatta. Stereotyperna av latinamerikaner har handlat om deras politiska engagemang, om deras intellektuella bakgrund och deras färgstarka kulturella särart. Min vän Ruben berättade för mig att dessa stereotyper ibland var påtagliga:

– På det dagis jag städade på var det en personalfest. Vi blev vi ett gäng kvar sent på nattkröken. På den tiden hade jag sparat både skägg och hår och kanske ville vi likna de revolutionärer som vi beundrade: Che Guevara, Castro ... En av de svenska killarna tog fram en

gitarr och gav den till mig. Jag undrade förstås vad jag skulle med den till eftersom jag aldrig spelat något instrument i hela mitt liv. Efter ett tag förstod jag att de tog det som självklart att jag kunde spela gitarr eftersom jag var chilensare och hade skägg.

Flyktingarna från Chile kom dock från i stort alla samhällsklasser och sociala grupper. Den hårdföra militärjuntan slog skningslöst mot all tänkbar opposition. Vad som är intressant i detta fall är definitionen av den politiska rollen bland exilchilensarna. Presentationen av en politisk identitet har fungerat i mötet med svenskarna – framförallt därför att en sådan var villkoret för ett uppehållstillstånd. Dessa distinktioner kom att spela allt större roll i den hårdnande debatten om flyktingmottagandet under 80-talet och det blev viktigt för chilensarna (och andra grupper) att legitimera sin exil i dessa termer.

Det är välkänt att latinamerikaner i Sverige (inte minst chilensare) sökt sig till varandra (Horna 1988; Lindqvist 1991; Pérez-Arias 1996) och, som Lundberg (1989) menar, på sätt och vis reproducerat de sociala villkor som råder i hemlandet. Efterhand som allt fler chilensare anlände utvecklades sociala nätverk i närmast kolonilikhande form. I storstäderna och i några av de medelstora städerna i främst södra Sverige, blev chilenska organisationer och föreningar vanliga företeelser. Chilensarna och andra latinamerikaner gjorde sig kända för ett väl utvecklat kulturellt och politiskt liv. De sociala nätverken kring bl.a. dessa aktiviteter breddades och länkade samman en avsevärd andel av de latinamerikanska migranterna i Sverige och i viss mån har nätverken också tagit upp svenskar och andra invandrare.

Knappt en fjärdedel av de dryga 27 000 chilenskfödda som idag är bosatta i Sverige, kom under 70-talet. 80-talet brukar anges som ett slags brytpunkt för de distinktioner som de tidigare anlända chilenerna ibland gör mellan 'äkta' och 'ekonomiska' flyktingar (jfr Mella 1990). Den migration som kulminerade under slutet av 80-talet (ca 15 000 chilener flyttade till Sverige 1985-90) blev av många – bland annat av de svenska myndigheterna, massmedia och chilener som anlänt tidigare – misstänkliggjord. Den ekonomiska krisen i Chile sades vara huvudorsaken till denna flyktvåg. Jag har dock träffat människor som flytt från politisk förföljelse från båda dessa kategorier, men också sådana som migrerat av andra skäl än rent politiska.

Varför har denna distinktion aktualiserats i exil då den politiska kampen och den chilenska identiteten borde gynnats av enighet? Mella menar att de polariseringar som utvecklades under Unidad Populares år vid makten – mellan vänster och höger – sådde frötill till att skilja mellan vän och fiende. Denna misstänksamhet eskalerade i samband med militärregimens maktövertagande och exploaterades av regimen för att bryta ned motståndet:

Man var antingen vän eller fiende till det samhälle militärerna ville bygga upp i Chile, också dem som hamnade i exil. Många flyktingar fortsätter därför överallt att försöka identifiera vänner eller fiender. (Mella 1990:14)

Det torde finnas politiska generationskillnader mellan de chilener som anlände till Sverige under mitten av 70-talet och de som kom under senare hälften av 80-talet. Den politiska aktivism som växt fram under

demokratiska förhållanden och den aktivism som utvecklats under militärjuntans förföljelser har självfallet olika förutsättningar. Kanske en uppdelning därför föreföll naturlig för de inblandade? Man talade helt enkelt inte samma politiska språk. De sociala (och för den delen ideologiska) skillnader som troligtvis finns mellan 70- och 80-tals migranter är förmodligen kontinuerliga, men har legitimerats och gjorts till politiska skiljelinjer. De som tillhör kategorin »tidigt anlända« vara vana vid att legitimera sin vistelse i Sverige i politiska termer – det var en roll som passade dem och som fungerade bra i mötet med svenskarna.

Vad har denna korta historik för relevans i förståelsen av de chilenska migranternas villkor för återvändande och gemenskap idag? Med denna visas att det chilenska migrantskapet och de chilenska kolonibildningarna kan förstås mot bakgrund av en politiserad identitet, en stark exildiskurs som betonar vikten av att återvända och en viss intern splittring. Dessa faktorer torde ha betydelse för migranternas benägenhet att återvända och deras möjligheter att integreras i det chilenska samhället. Kolonin är, grovt förenklat, inriktad på att återvända till Chile, att inte låta sig kulturellt assimileras i det svenska samhället men också att återvända för att fortsätta den politiska aktivitet som Pinochetregimen tillfälligt avbröt. Vidare har de chilenska migranternas erfarenheter av det svenska samhället – en, till en början, 'positiv stereotypisering' som efterhand svängde mot en marginalisering – bidragit till att hålla gruppen »utanför« det svenska samhället.

Återvändandet

Militärjuntan delade så småningom med sig av makten. Efter demokratiska val 1989 tillträdde 1990 kristdemokraternas kandidat Patricio Aylwin posten som Chiles president. Den nya regeringen tog över i ett förhållandevis gynnsamt ekonomiskt läge. Den chilenska ekonomin var inte, som vid många andra liknande maktskiften, körd i botten. Militärjuntans massiva sanering av den chilenska ekonomin hade tagit landet ur en djup ekonomisk kris. Tillväxten var hög, inflationen relativt låg och arbetslösheten hade sjunkit till nivå med EU ländernas. Det bör dock påpekas att den ekonomiska blomstringen inte omfattade hela befolkningen utan att de sociala klyftorna bestod och också förstärktes under juntans tid vid makten.

För exilchilenarna undanröjdes därmed de sista politiska hindren att återvända. Under denna första demokratiskt valda regering erbjöds också några morötter till hemvändande chilensare som skulle stimulera viss återflytt: sociala program för återvändare, skattebefrielse på flyttgods och liknande (Sjökvist 1990). Från svenskt håll vaskades det också fram några stöd, inte minst ekonomiska, till de som önskade återvända till Chile (t.ex. Svenska sociala missionens återvändarprogram). Bland annat fanns program som bidrog till kostnaderna för flygbiljetterna till Chile och gav visst flyttbidrag, tillhandahöll information om vilka möjligheter det fanns för återvändande och om den politiska och sociala situationen i landet.

Av statistiken att döma tycks det som om det var de chilensare som anlände under sent

70-tal och tidigt 80-tal som var de ivrigaste att återvända. Det är inte svårt att föreställa sig att en återflytt som äger rum efter så pass lång tid i exil också är komplicerad. Som tidigare nämnts var många i den chilenska kolonin i Sverige inställda på att någon gång flytta tillbaka till Chile. Men samtidigt började denna självklarhet avklinga redan under juntatidens sista år vid makten. Som Lindqvist (1991) antyder splittrades exilchilenarna i de som definitivt bestämt sig för att förverkliga återflyttarprojektet och de som nu, om inte tidigare, bestämt sig för att stanna. Många har ännu inte bestämt sig eller väntar på det rätta tillfället med hänsyn till barn, familj, arbete osv. Dessutom finns det troligtvis ett betydande antal som inte kan eller ser någon anledning att bestämma sig.

Den ekonomiska situationen i Chile under 90-talet torde i och för sig gynna återvändare. Det är uppenbart att landet behöver den kompetens som många flyktingar kan bidra med. Men det finns också en social aspekt som gör välkommandet mindre självklart. Chilensare använder ofta uttrycket *retornado* för att beteckna återvändande exilchilenare. Uttrycket kommer från verbet *retornar* som betyder återlämna eller återvända. Bruket av detta uttryck markerar en betydelsefull och uppmärksam handling i det chilenska samhället. Man kan föreställa sig att den chilenska staten är ambivalent till återvändarna: man behöver retornados för deras kompetensers skull, samtidigt som deras politiska bakgrunder är ett potentiellt hot mot den etablerade medel- och överklassens privilegier och den politiska stabiliteten i landet.

Det har gått 23 år sedan militärkuppen

och under den tiden har det vuxit fram en ny medelklass. En stor del av denna har inte några direkta förbindelser med den polarisering mellan höger- och vänsteranhängare som utvecklades under *Unidad Populars* tid vid makten (1970-73). 90-talets chilenska medelklass är fostrad i den entreprenörsanda som präglat juntans ekonomiska program. Många av de som stannat kvar i Chile under den här tiden anklagas också retornados för att ha övergivit kampen mot de reaktionära krafterna eller för att först, som vänsteraktivister, ha bidragit till den kris som landet hamnade i under 70-talet och sedan räddat sitt eget skinn från denna. Detta misstänkliggörande av retornadon motverkar inte bara möjligheter till politisk makt, majoriteten har säkert inga sådana ambitioner, utan också möjligheter till social integration.

I Sverige hade jag lärt känna tio personer som så småningom flyttade (eller försökte flytta) tillbaka till Chile. Jag blev förvånad när jag fick veta att dessa personer bestämt sig för att återvända. Även om de någon gång talat om en framtida återflytt var det svårt för en bofast svensk att riktigt ta detta på allvar. Mina bekanta hade samtliga goda försörjningsmöjligheter i Sverige men deras villkor skiljde sig markant åt: en var forskare, två var pensionärer, fyra var anställda som vårdbiträden i hemtjänsten, en var SFI-lärare och en person hade en relativt attraktiv tjänst vid ett projekt inom den sociala sektorn. Den nyfikenhet som deras återflyttarprojekt väckte hos mig, fick mig också att skissa en studie om återvändande migranter och bege mig till Chile.

För att empiriskt studera hur återvändandet och reintegrationen går till, bosatte

jag mig under tre månader i en 'vanlig' chilensk stadsdel i Valparaíso. Jag försökte där leva ett förhållandevis ordinarie vardagsliv tillsammans med min familj. Det visade sig att många svenskchilenare var bosatta i eller hade anknytning till denna stadsdel. Under dessa månader försökte jag etablera relationer med återvändare utan att göra något väsen av mitt forskningsintresse. Jag träffade uppskattningsvis ett hundratal svenskchilenare i olika sammanhang och skaffade mig efterhand en mindre umgängeskrets som utgick från mina tidigare kontakter. De personer jag lärde känna i Chile återfanns både inom medel- och arbetarklass. Efter en tids dokumentation av möten med svenskchilenare kunde jag så smått börja reflektera över mina erfarenheter och ringa in vissa intresseområden.

Jag fortsatte sedan arbetet genom att informellt träffa ett antal informanter som jag tyckte var intressanta och samtala kring de områden jag ringat in. Jag har sammanställt dessa kontakter i tio 'fallstudier', bestående av dessa familjer eller personer. Nio av dessa träffade jag i Valparaísotrakten och den tionde i Santiago. Av praktiska skäl har endast ett fåtal återvändandare kunnat följas på detta sätt. Jag har av samma skäl också haft en mycket begränsad tillgång till deras liv. Jag har således tvingats förlita mig på intervjuer, samtal och andra informationer om återvändarnas förehavanden och de förhållanden som omgärdade deras flytt.

Motiv och återvändarverklighet

Som påtalats är återvändandet för många svenskchilenare en självklar del av vardags-

verkligheten. En informant illustrerar denna självklarhet:

– Jag hade aldrig egentligen diskuterat återvändandet med min fru. Vi skulle sticka helt enkelt – det trodde i alla fall jag. Efter folkomröstningen i Chile och sen demokratin, sa jag till min fru att det är dags. Då upptäckte jag att hon inte var riktigt med på noterna: under ytan var hon livrädd! Hon hade en sorts trauma sen hennes bror hade försvunnit i Chile och hon själv fick problem på flygplatsen när hon skulle fly!

I många fall motiverar man sitt återvändande med hänvisning till mer eller mindre öppen diskriminering och rasism i Sverige. Svenskchilenarna tycks många gånger känna sig som främlingar som inte hör hemma i landet och inför svenskar får de ständigt bevisa sin kompetens eller legitimera sin närvaro. Några förklarar sitt återvändande med att livet i Sverige saknar kvalitet och att 'rötterna' trots allt finns i Chile.

En kvinna bosatt i Santiago svarade min fråga om varför hon återvänder till Chile, med att hon helt enkelt längtar tillbaka och att det har med »rötter« att göra. På min fråga om vad i Chile som utgjorde rötterna svarade hon:

– Till det här huset, till den här trädgården närmare bestämt [fniss]. Här kan man sitta ute och äta och bara koppla av.

Onekligen hade jag svårt att ta svaret på allvar. Personen började då jämföra Sverige och Chile med avseende på vädrets stabilitet! Sverige gick förlorande ur denna jämförelse och den uppenbart hälsovådliga och på sommaren stekheta storstaden Santiago, framstod som en idyll jämfört med den nordiska sommaren. Jag blev då informerad

om att man i Sverige inte kan räkna med att sitta ute på kvällen efter jobbet därför att även på sommaren kan ens planer grusas av regn och kyla.

En annan av mina informanter träffade jag i kuststaden Viña del Mar, grannstad med Valparaíso och en exklusiv turistort:

– Det var till Chile jag skulle ... Till mina rötter.

Jag undrade om dessa rötter finns i Viña del Mar.

– Nej, jag är född i södra Chile, i Concepcion, men jag längtade hela tiden till Santiago. Jag har ingen kontakt med mina föräldrar längre och inga minnen av min hemstad direkt.

Bosättningsorten i Chile kunde i flera fall förklaras med hänvisning till de ekonomiska möjligheter som erbjuds. Hos denne man och flera andra retornados framstod återflytten (för mig) som ett ganska vagt och ibland ogenomtänkt beslut. Man motiverade sin återflytt med hänvisning till förhållanden eller detaljer som av mig uppfattades som triviala, rent av oväsentliga och ibland motsägelsefulla. Goda arbetsinkomster i Sverige är inget skäl för att stanna i exil, men däremot att bosätta sig i en chilensk ort som man inte har någon tidigare social förankring i.

I mitt material tycks huvudargumentet vara en bristande livskvalitet i Sverige. Med tanke på de försaker som ett arbete (om något sådant var möjligt att få) i allmänhet kräver i Chile, rimmar dessa påståenden illa. Jag tror att detta har att göra med att återflytten inte nödvändigtvis är ett (uti-från sett) genomtänkt och rationellt beslut. Som jag tidigare påtalade är det för migranterna ofta en självklar handling. Den är

en konkretisering av exildiskursens återvändartema. Hänvisningen till 'rötter' uttrycker essensen i denna diskurs samtidigt som man med denna förklarar och legitimerar återflytten. Ytterligare ett svar kan tjäna som exempel:

– Det här landet är visserligen skit. Men det är min skit! Det är det som betyder något.

Den man som formulerade detta svar hade lämnat en miljö i Sverige som, av hans berättelser i övrigt att döma, tycktes passa honom som fisken i vattnet. Tillvaron i Chile var betydligt osäkrare men han hade trots allt lyckats skaffa sig ett gott yrke. Det visade sig att vi hade gemensamma bekanta, har deltagit i samma demonstrationer och frekventerat samma krogar i Stockholm. Vi hade kunnat vara vänner redan där.

För de svenskchilenska återvändarna väntar i Chile en osäker verklighet. I värsta fall kan den ekonomiska situationen bli avgörande för att det skall vara möjligt att stanna i landet. Sådana svårigheter förutses givetvis av återvändarna och deras bekymmer kretsar till stor del kring kontakter för att finna arbete och någonstans att bo. En del försäkrar sig om att detta skall ordna sig redan innan de lämnar Sverige (t.ex. genom släktingars försorg), medan andra gör sina ansträngningar på plats i Chile. Möjligheter till ett acceptabelt arbete är inte gynnsam för återvändare. Man brukar säga att det är svårt för dem som är över 30 år att få arbete och särskilt tycks detta gälla de som levt en lång tid i exil, med andra sätt att arbeta på och som i en del fall förknippas med politisk verksamhet.

Valen av bostad och skola för barnen är betydelsefulla. Det chilenska samhället är

jämfört med Sverige mycket socialt segregerat. Medlemskap i en social klass eller ett socialt skikt uppnås genom att kommunicera och upprätthålla de normer och symboler som är kännetecknande för respektive kategori. För en återvändare kan det betyda att man tvingas distansera sig från personer som varit ens vänner i Sverige, de som inte anses kvalificera i det sociala sammanhang som man själv aspirerar på. En familj som vill tillhöra medelklassen t.ex., bör förutom att söka sig ett medelklassyrke bosätta sig i ett område med sådan status och sätta barnen i en skola med gott rykte. Den 'rätta' sociala strategin kan därför, av uppenbara skäl, i längden vara kostsam: de prestigefyllda skolorna är privatägda och dyrare än de statliga; en lägenhet eller ett hus i högstatusområden är naturligtvis dyra i inköp eller hyra osv. Till detta skall läggas medelklassområdenas symboler: säkerhetsanordningar (hund, galler etc), bil, trädgård etc. Valet av social strategi är således ekonomiskt betingat och kan förkorta experimenttiden i hemlandet.

Att vara retornado

Viola återvände med sin tioåriga son veckan efter att vi kommit till Chile. Hon flyttade direkt in hos sin mor, som lever ett välbeställt liv i utkanterna av Viña del Mar, dit Violas 18-åriga dotter redan hade flyttat och där även ett av hennes syskon bodde. Sex veckor senare hade hon via en släkting fått ett relativt välbetalt arbete och framtiden såg ljus ut för familjen. Efter ytterligare sex veckor reste hon till Sverige för att packa ihop sina kvarlämnade saker, organisera flyttlasset, betala de sista räkningarna och (som hon sade) »göra rent hus med Sverige så

att jag aldrig ska behöva känna mig skyldig för något». Hennes frånskilde make, Victor, återvände nästan samtidigt. Victor bosatte sig hos sin mor i Santiago. Omedelbart inledde han ett intensivt sökande efter tjänst vid sitt gamla universitet i Santiago och tog de lärarvikariat han kunde få. Det lär finnas någon bestämmelse om att statligt anställda som olagligt berövats sin tjänst, har rätt att återfå denna.⁴ När vi hade telefonkontakt ett halvår senare berättade Victor att han äntligen fått den tjänst han alltid velat ha. Året efter (januari 1995) besökte han Sverige för att ordna de slutgiltiga formaliteterna i samband med flytten. Victor sade då att han bedömde det som om hans återvändarprojekt hade gått i lås och nu kunde hans nya familj också flytta efter. Båda dessa lyckliga återvändarfall hade dock föregåtts av några semesterresor till Chile och ett omsorgsfullt odlande av kontakter.

Ett inte lika lyckosamt öde mötte familjen Peres, som flyttade tillbaka hösten 1992. Ekonomiskt var detta ingen god affär. Hugo, mannen i familjen, tjänade bra i Sverige och hans fru Cecilia hade ett arbete i ett servicehus. Deras yngsta dotter trivdes bra i Sverige och var tveksam till att flytta till Chile som hon aldrig tidigare besökt. Den äldsta dottern var, liksom sina föräldrar, intresserad av att flytta tillbaka och där genomgå sin universitetsutbildning. När vi kom till Chile, ungefär ett år senare, hade barnen sin skolgång men varken Victor eller Cecilia hade funnit någon försörjning. Vic-

tor hade planerat några affärsprojekt men inte kommit någon vart och Cecilia hade skrinlagt sina planer på att starta någon form av äldreomsorg tillsammans med några arbetskamrater från servicehuset i Sverige. Cecilias mamma hade avlidit och det gjorde att Cecilia tyckte att »allt är inte som förr«. Victor hade vänt blickarna mot Sverige igen. Under det första året tillbaka i Chile reste han tillbaka till Sverige en gång för att förstärka ekonomin. När jag efter min första Chilevistelse reste tillbaka till Sverige (oktober 1993) reste även Victor för att skaffa sig arbete och inkomster under ett, som det förespeglades, övergångsskede. Detta var inte helt enkelt att genomföra i lågkonjunktrens Sverige men han tog de vikariat han fick och hyrde en lägenhet i Stockholm. Victors bror befann sig även han i Sverige och under mars 1994 kom bröderna tillsammans till Chile. Victor återvände efter en månad till Sverige för att arbeta och stannade sedan i sju månader. Efter dessa sju månader återvände han för någon månad till Chile men reste sedan tillbaka till Sverige. Familjen har sedan fortsatt att leva enligt detta mönster med kvinnan och barnen i Chile och Victor som pendlare.

Familjen Peres situation tycktes vara vanlig. Ekonomin är ofta ett stort bekymmer för retornados och en lösning kan vara att en av familjemedlemmarna periodvis arbetar i Sverige och de övriga bor i Chile där man låter barnen gå i skolan. På samma sätt som Ruben och Anna (se inledningen) de första åren löste sin ekonomiska situation genom att periodvis enskilt eller tillsammans bo i Sverige för att förstärka ekonomin, försöker många chilenska retornados att stegvis etablera mindre företag eller skapa kontakter

4 Jag har inte kontrollerat uppgiften, men gissar att dess praktiska användning är relativt begränsad bl.a. beroende på svårigheter i att bevisa det olagliga förfarandet.

som leder till försörjningsmöjligheter i Chile. Jag fann inga direkta belägg för skillnader i mäns och kvinnors villkor men jag misstänker att övervägande delen återgick till traditionella könsrollsmönster (om de någonsin lämnat dessa) med mannen som aktiv arbetssökande och kvinnan som huvudansvarig för hushållet. Det betyder i så fall att kvinnan åtminstone periodvis lever som ensamstående med barn i Chile. Detta var dock inget entydigt mönster: i något fall hade kvinnan fått sysselsättning och var mer angelägen om att stanna i Chile, i några fall var kvinnan den pådrivande i att flytta åter till Sverige och i åter andra hade kvinnan blivit ensamstående i samband med återflytten och fortsatte att leva som ensamstående mor i Chile. Familjer splittras också på grund av t.ex. barnens skolgång i något av länderna och mannens eller kvinnans (i något fall) arbete i det andra (vanligtvis Sverige) men man kan också skönja andra splittringsfaktorer som har med mer bokstavliga personliga engagemang att göra.

Jag träffade några familjer där återflytten tycks ha varit tärande på sammanhållningen. I dessa fall var det kvinnor och barn som längtade tillbaka till Sverige. En retornadofamilj jag spontant träffade hos några bekanta i Valparaíso, visade sådana symptom. Familjen hade återvänt för ett par månader sedan och med hjälp av utrustning och kapital som de haft med sig från Sverige hade de förverkligat en affärsidé. Affären gick, enligt egen utsago, strålande. Mannen i familjen verkade nöjd och jag fick uppfattningen om att han inte var särskilt förtjust i Sverige. Han satt och tjurade vid bordet medan kvinnan med liv och lust deltog i samtalet som fördes på svenska. Bland annat

rörde samtalet en kommande resa till Sverige som kvinnan i familjen skulle företa tillsammans med kvinnan i den familj som jag redan kände (en svenska som var gift med en återvändande chilen). Resan skulle enligt planerna gå av stapeln om en eller två månader och man talade om att stanna i Sverige under fyra veckor. Strax därefter avvek de båda männen tillfälligt från sällskapet. Samtalet tog då en helt annan form. Resan till Sverige skulle nu sträckas ut till minst sex veckor och den chilenska kvinnan började öppet tala om de påfrestningar som återflytten innebar. Hon berättade om sin starka längtan tillbaka till Sverige där hon hade ett arbete och levde ett fritt liv. I Chile känner hon sig så främmande och begränsad. Deras 16-åriga son vantrivs, sade hon. Varje dag uppstår konflikter mellan honom och fadern. Sonen säger att han skulle flytta till Sverige samma dag som han blev 18 år. Innan hennes make åter satte sig vid vårt bord varnade hon mig för att yppa något om vad hon nyss berättat:

– Han blir så fruktansvärt arg om han får höra det här!

Jag tror att liknande konflikter kan vara vanliga i retornadohem, även om de inte alltid kommer upp till ytan. Särskilt kan den yngre generationen uppleva återflytten som smärtsam. Många av de barn och ungdomar som nu återvänder med sina föräldrar är födda i Sverige. Några har tidigare inte själva besökt det som kallas för deras hemland. Det är därför en speciell känsla att träffa 'vanliga' chilenska ungdomar i Chile som snabbt växlar till klingande göteborgska eller utpräglad stockholmsdialekt. Dessa ungdomar har naturligtvis speciella erfarenhe-

ter jämfört med sina bofasta jämnåriga och man kan lätt föreställa sig de problem som uppstår t.ex. i skolan eller i kamratkretsen. Mest tycktes de sakna sina kamrater i Sverige, ha språkproblem och allmänt vara ovana vid den chilenska miljön. Det är rimligt att dessa svenskchilenska ungdomar upplevde liknande svårigheter att acceptera t.ex. den renlighet, hygien, mat och dofter man möter i Chile, som mina egna barn hade. Det betyder dock inte att alla ungdomar erfarit oöverbärliga omställningsproblem i samband med återflytten. I två av de familjer jag lärde känna hade barnen t o m slutat tala svenska överhuvudtaget, trots att de var födda i Sverige. Det finns också ungdomar som valt att själva åka till Chile för att studera eller helt enkelt lära känna landet, utan att deras föräldrar följt med.

I det sociala sammanhanget präglas återflyttarnas situation av en ganska markant ambivalens. Å ena sidan tycks de vara angelägna om att smälta in i sitt »ny-gamla« sammanhang och gör därför inget väsen av sin exiltid. Å andra sidan är exilen inget som kan glömmas och främlingskapet inför företeelser i det chilenska samhället och dess sociala orättvisor, framstår ibland som chockartade.

I Valparaíso är symboler som leder associationer mot Sverige relativt vanliga inslag i gatubilden. Många av de som själva inte bott i Sverige känner någon som flyttat dit. Svenska flaggor pryder bilar och bussar, i fönstren kan man i sommarvärmen se adventsljusstakar och andra svenska föremål och det finns affärer och restauranger med namn som kan förknippas med Sverige. I Valparaíso folkvimmel såg man ibland trö-

jor med svensk text som »Nacka idrottsförening« eller »Krama mej ». Gissningsvis har dessa personer medvetet velat skylta med sina svenska anknytningar. Sverige är för dem inte bara ett resmål – ungefär som resevärdar som bär tröjor, väskor etc som skvallrar om att man besökt en viss plats – utan en markör för exilen och återkomsten. Desto fler, tror jag, är de personer som väljer att inte skylta med den svenska anknytningen och som inte utan vidare talar om sin exil. En man som bott nio år i Sverige och som i Chile öppnat en restaurang, sade till mig:

– Jag vill inte basunera ut att jag har bott i Sverige. Det är ingen svensk restaurang jag vill ha och jag vill heller inte på något sätt skryta med att jag bott i Sverige. OK om det kommer någon svensk, som du första gången du kom hit, och det passar så kan vi prata om Sverige och den tid som var där. Men nu är vi i Chile och inte alla tycker det är så roligt att vi pratar om Sverige.

Mannen, som är gift med en svenska, kunde inte helt förneka sin svenska koppling. Paret har gemensamma barn som är födda i Sverige och de uppgav att de ofta diskuterade framtiden och när de skulle åka till Sverige – om än bara på semester. Dessutom pratade paret svenska sins emellan och i umgängeskretsen finns mest andra återvändare. Om man vill tona ned sin svenska anknytning trots att man ständigt konfronteras med den, måste man studera sin omgivning och nogsamt ge akt på sin presentation av sig själv. Detta märks i återflyttarnas berättelser:

– Jag pratar aldrig om att jag bott i Sverige. Jag tror inte ens att mina arbetskompisar vet att jag gjort det.

Jag citerar här en journalist som bott många år i Sverige innan han återvände strax efter regimskiftet 1990. Ändå är exilären inget som torde gå omgivningen obemärkt förbi. Det finns alltid mer eller mindre subtila markörer som avslöjar även den diskrete retornadon: en lätt språklig brytning eller benägenhet, allmänt uppförande i t.ex. sociala umgängen och på allmän plats (t.ex. vanan vid att tider skall passas och att skräp kastas i papperskorgar).

Retornadon märker att de bofasta ibland irriterar sig på deras uppträdande. En man som arbetade som lärling på en mekanisk verkstad i Valparaíso berättade en dag att hans chef läxat upp honom och sagt att han inte lärt sig de fundamentala grunderna för verkstadsarbete. Mannen berättade också att han ursäktat sig med att han aldrig lärt sig dessa därför att han lärt sig arbetet i Sverige. I det sociala umgänget kan subtila anmärkningar som »du kanske inte förstår därför att du ...«, blåsas upp till markörer för utanförskapet. Man hör de bofasta beklaga sig över retornadons, som det uppfattas, skrävel om hur bra det fungerar i andra länder och om det privilegierade livet utomlands. I många situationer står därför valet mellan att hålla tyst om de många åren i exil eller mötas av majoritetens kyla och oförstånd. Rudolf berättade om detta:

– Första året i Chile kände jag mig ensam – jävligt ensam – och den ensamheten är värre än ensamheten i Sverige.

Återvändandet är förenat med osäkerhet, nedvärdering och en känsla av bristande kontroll som kan påverka den psykiska såväl som fysiska hälsan (Sundquist 1994). Lösningen på denna situation kan vara att odla

vänskap med personer som har liknande erfarenheter. De retornados jag träffat säger i många fall att sådana träffar behövs för att få tillfälle att prata om de tankar och minnen som man har med sig från exilen.

Retornadon hamnar i en balanssituation. Alltid finns möjligheten att han av omgivningen klassas som svikaren som lämnade landet för ett liv i lyx på andra sidan jordklotet. I samband med återvändandet upptäcker retornadon att tiden runnit ifrån honom i hemlandet. Det Chile han föreställde sig finns inte längre och när man försöker närma sig det nya landet viker det undan. Detta fenomen kan, med Schutz (1964), ses som att retornadon betraktar det chilenska samhället utifrån en typifierad bild av detta. Migranten har lämnat detta samhälls fortskridande tid och, till skillnad från den bofaste, inte oförmedlat erfarit de förändringar som ägt rum (Lundberg 1989). För de allra flesta chilenska migranter visar sig återflytten inte vara den självklarhet som den kanske framstod som innan en återflytt blev möjlig att genomföra. Inte heller för de som prövar möjligheten att flytta tillbaka till hemlandet är det i alla avseenden en lyckad lösning. Många stannar i exil trots diskriminering, bitterhet och hemlängtan bl.a. därför att den sociala förankringen i exilen väger tyngre och barnens skolgång går före de egna drömmarna. För många som flyttat hem blir återflytten en besvikelse. Hemlandet är inte som förr eller åtminstone inte som den romantiserade föreställningen av det gjort gällande, vänner är bortflugna eller förändrade. Många av återflyttarna upplever ånyo frustrationer och besvikelser som de kopplar samman med diskriminering.

Migrantrötter

Jag kände Cecilia väl innan hon återvände till Chile. I Sverige framstod hon som en fanatisk kritiker till sådant som hon uppfattade som typiskt för det svenska samhället. När vi träffades i Chile visade hon till en början stolt upp sitt land för mig. Efterhand falnade hennes glöd och hon utvecklade en allt kraftigare kritik av det chilenska samhället och erkände utan omsvep att hon haft »fel«. Allt mer gav Cecilia uttryck för en längtan till Sverige, till servicehuset som vi arbetade på och det ordnade liv som hon levde i Sverige. Glömd var alla de ledsamheter, smygrasism och otacksamma slit som hon beklagat sig över. Det Sverige som hon tidigare sagt sig ha lämnat för alltid var endast en kort tid senare en önskedröm. Kanske för att hon upptäckte att hon där hade en plats både vad gäller arbete och vänner? I Chile hade hon få vänner, inget arbete och tillbringade ofta dagen sysslolös i väntan på att barnen skulle komma hem från skolan. En dag förklarade hon mycket riktigt att hon inte längre kände sig hemma i Chile och att hon skulle försöka flytta tillbaka till Sverige sedan dottern avslutat sin universitetsutbildning.

En del retornados kommer över sina inledande problem och lyckas skaffa sig arbeten eller affärer. Andra återvänder på nytt till Sverige eller till ett tredje land för att tjäna ihop en slant eller för att bosätta sig. Samma framåtblickande mot uppbrottet som man ständigt tyckts bära på i exilen, överrump-lar retornadon i hemlandet. När vardagen blir tung finns alltid möjligheten att lösa problemen genom att resa tillbaka. Dessa omkastningar kan snabbt ändra retorna-

dons livsplaner. Några personer som för mig framstod som fast förankrade i den chilenska miljön och som också hade hyggliga förutsättningar att klara sig ekonomiskt, vände snart på klacken och försökte återigen skapa ett liv i Sverige.

Retornados 'rötter' tycktes inte alltid så djupt förankrade. Många av de personer jag talade med föreföll ibland att byta fot och i tanken plantera om sig. Några omsatte sina tvivel och ekonomiska svårigheter i handling och återvände ännu en gång till Sverige. I flera av de samtal jag hade med retornados märkte jag att ju mer vi kom att tala om deras liv i Sverige, desto mer lovprisades det svenska samhället. Vad i Sverige längtade man efter? Några prisade lugnet och ordningen. Andra talade man om de maträtter man saknade och om praktiska ting som t.ex. kaffefilter eller renligheten och hygien i Sverige. En person längtade efter möjligheten att duscha så länge man önskar (min fru och jag reflekterade på samma sätt: personen ifråga hade inte upplevt »vårt« 1973). Man talade gärna om de positiva och spännande erfarenheterna. Visserligen fanns en diskriminering av invandrare i Sverige men detsamma finns även i Chile.

I dessa berättelser nämndes Sverige med saknad och det fanns en tendens till att romantisera tiden i Sverige på liknande sätt som mina svenskchilenska bekanta romantiserat Chile när de befann sig i Sverige. Några bekände också med viss stolthet att de tagit med sig en del av Sverige och det som de uppfattade som svenskt. I Westins (1975) studie av brev skrivna av invandrare, framställs hemlandet som »det frånvarande« och »det saknade« som migranten tvingas leva med. Detta överensstämmer också i stort

med de föreställningar och den identitet som märks bland latinamerikaner i Sverige. Berättelserna från retornados tycks bära på det omvända förhållandet: Sverige framstår som »det saknade«. Berättelserna om Sverige (i Chile), liksom exildiskursen om Chile (i Sverige), är ett slags idealiserade av »heimat« (jfr Rätzzel 1995). De är berättelser om det frånvarande mot bakgrund av »the everyday context« (Rosaldo 1986:98). Förskönandet av livet i Sverige utifrån den chilenska kontexten, är en typifiering som skall ställas mot det åtminstone delvisa främlingskap återvändarna känner inför sitt hemland och det vardagliga slit för överlevnaden som präglar mångas omedelbara situation. När livet känns tungt drömmer man sig iväg igen. Som resenärer kommer de alltid att ha de erfarenheter som gör sådana jämförelser möjliga och kanske man här återfinner ett slags rotlöshet som bygger på dessa kontrasteringar mellan olika miljöer. På varje punkt i vardagserfarenheten finns en referens och jämförelse som inte är tyngd av vardagens oförmedlade mödor.

Rotlöshet och multilokala engagemang

Många svenskchilenare tycks efterhand anpassa sitt liv till ett pendlande mellan Chile och Sverige. Pendlarna lever säsongvis, eller i flera år, i vart och ett av de två länderna. Syftet med detta liv är (åtminstone initialt) att tjäna ihop ett överskott med pengar från Sverige för att försörja sig en längre tid i Chile. En del har förhoppningar om att kunna göra goda investeringar i affärsprojekt. Man etablerar ett hem i Chile samtidigt som man behåller möjligheterna till att åt-

minstone periodvis leva i Sverige. Jag tror att det finns en andel chilenska migranter som alltid kommer att resa mellan de två länderna och eventuellt också till andra länder där deras sociala kontakter finns. Det är relativt vanligt att svenskchilenare lever och arbetar i Sverige men att de varje eller vartannat år sparar ihop till ett par månaders semester och en summa pengar som de (under Chiles sommarhalvår) spenderar i Chile hos släkt och vänner. Jag träffade några som arrangerade sitt liv på detta sätt och de verkade för den skull inte ha några planer på att bosätta sig i Chile och sade sig vara nöjda med villkoren i Sverige. Det är heller ingen ovanlighet att särskilt män har sin före detta familj i det ena landet och den nya familjen i det andra, eller ett förvärvsarbete i Sverige och affärer i Chile och så vidare. Det finns män (och kanske även kvinnor) som har familjeliknande förhållanden i Sverige och Chile samtidigt. Ett sätt att hantera detta är att säsongvis arbeta i Sverige.

Sammanfattningsvis kan sägas att de svenskchilenska migranterna är »multilokalt involverade« i sociala nätverk (släkt, familj, vänner) som är spridda över flera länder. Det finns här en »rotlöshet« som hos chilenare ofta märks i det skämtsamma uttrycket »... las maletas listas« (ungefär: 'med väskorna packade'). Migrantfamiljer lever sällan i inbodda, välmöblerade hem med fyllda bokhyllor. Till dessa människor är det inte alltid relevant att ställa frågor om var de egentligen hör hemma utan de är, vad Hanerz (1992:247) kallat, »the footloose people«. De scenförändringar som resandet medför är en central del av deras existens därför att det bl.a. vidgar deras möjligheter till försörjning och det tillhör också funda-

menten i deras sociala liv. I spåren av dessa resor skapas inte bara länkar mellan det chilenska och svenska samhället som manifesterar sig i affärer av olika slag, utan även sociala nätverk med transnationell spridning. Dessa sociala nätverk är i första hand inte mellan svenskar och chilensare utan mellan chilensare och exilchilensare – de bidrar till ett vidmakthållande av »Lilla Chile« i t.ex. Sverige – samt mellan exilens mångkulturella sammanhang och de forna exilchilensare som flyttat tillbaka till Chile.

I retornados berättelser om livet i exil skymtar också den särskilda flernationella miljö som de ingår i egenskap av migrant. Huvudpersonerna i dessa berättelser är sällan svenskar men desto oftare andra migranter – mest latinamerikaner och särskilt chilensare men även andra nationaliteter. Det kunde vara en flyktig kärlekshistoria med en kvinna från ett sydeuropeiskt land, en rolig händelse på flyktingförläggningen i Alvesta eller när man träffade sin partner på svenskundervisningen.

Några teoretiska reflektioner

Utifrån detta besök i återvändarnas verklighet vill jag spekulera i att det som allmänt kallas för 'integration' för många migranter inte är något självändamål, eller ens reellt alternativ. Kraven på att 'invandrarna' måste anpassa sig till 'samhället' och lära sig landets språk, är förankrade i de bofastas perspektiv. För många migranter är det uppenbart att de inte är välkomna i det främmande landet och att de aldrig någonsin kommer att vara delaktiga i landets samhällsliv. Som migrant blir man snart varse om svårigheterna att finna arbete och en 'plats' i det nya

landet. Att vara migrant eller att förknippas med ett slags invandrarstatus betyder också att man ofta av omgivningen blir behandlad som om man hade något gemensamt med alla migranter. Integrationen i värdsamhället är inte mer än mat i magen. Vi bör enligt min mening inte behandla integration som ett självklart mål utan att åtminstone ställa frågan: »integration i vad?»

De migrantskap jag velat beskriva för svenskchilensare formas i kombinationen av två processer: inkludering och exkludering. Dessa processer regleras både av värdsamhällets institutioner och befolkning och migranternas kolonibygggen i exil. I de mångkulturella och multietniska kolonierna växer särarten gentemot värden. I dessa odlas också en gemenskap som uttrycker sig i kontrast mot vad som typifieras som svenskt och i specifika miljöer odlas myten om återvändandet till hemlandet. Exildiskursen är en hyllning till »the imagined communities« (Anderson 1983) och ett instrument i mobilisering av exilsamhället.

En empirisk välgrundad observation, som också går att hänföra till chilensare, är att migranter i många fall lever delvis utanför det dominerande samhällslivet i värdlandet. Man finner migranter i enklavliknande kolonier i många storstäder runt om i världen. Ofta är dessa kolonier etniskt och kulturellt mångfaldiga. Ett allt vanligare mönster är att migranter bosätter sig och utvecklar gemenskap med andra migranter. Deras grannar består ofta av andra migranter och deras sociala umgängen finns i migrantkolonierna.

Dessa kolonier bör dock, trots migranternas utanförskap, inte förstås som isolerade från det övriga samhället. Jag menar att

dessa migranter lever i skuggan av värdsamhällets dominerande livsform. I allmänhet handlar det om dynamiska samspel mellan majoritetssamhället och den mer eller mindre avgränsade migrantkolonin. Detta framgår av Okelys (1983) studie av zigenare och Watsons (1977) studie av hongkong-kineser i Storbritannien. Migrantkolonierna är inte formella sociala organisationer utan breda organiseringar av relationerna mellan olika socialt relevanta kategorier i det omgivande samhället. Upplevelsen av diskriminering och rasism kan vara pådrivande för dessa kolonibildningar. Migranternas koloniliknande levnadsformer, bygger på känslan av att inte höra hemma i värdlandet. Likaså kan en viss kategori (eller vissa skikt inom denna) under gynnsamma perioder se fördelar med att identifiera sig i etniska termer (Cohen 1981).

Kolonier av sådant slag utvecklas ofta genom en »etnogenes« (Blauner 1970; Roosens 1989). När ett flertal etniska kategorier – t.ex. svarta från olika delar av världen och med skilda kulturella bakgrunder – smälter samman till en nation eller etnisk grupp utvecklas ofta en övergripande s.k.»panidentitet« (Lake 1995; Trottier 1984). Dessa gemenskaper byggs således inte kring en monoetnisk grupp och en gemensam 'nationell' kultur är därför varken dess främsta kännetecken eller ett mål för kolonins »invånare«. Den förstås bättre i termer av tøjbara och situationellt föränderliga gränser, än som en fast social organisation med ett kulturellt innehåll. Chilenare i exil utvecklar en koloniliknande gemenskap som, förutom att omfatta andra chilenare i exil, också omfattar t.ex. latinamerikaner från andra nationer. Detta sker på ett sätt som inte är ty-

piskt i hemländernas nationella sammanhang och som också tar sig lokala uttryck i exilen.

För många migranter utvecklas livet mot en delaktighet i ett sådant transnationellt och transetniskt sammanhang – ett nätverk med förgreningar till hemländerna. Samtidigt som de fysiskt är en del av flera nationella gemenskaper – t.ex. hemlandets och värdlandets – är deras liv i denna transnationella *diaspora* (Björklund 1989; Clifford 1994; Gilroy 1993, 1995) snarare präglad av rasism och institutionaliserade former för migration, än en integration i respektive nationers socioekonomiska system. Diasporan utgör ett slags gränskultur – »cultures of the borderlands« (Rosaldo 1989:207) – där en mängd kulturella strömmar och former möts och korsbefruktas (Ålund 1991). Gilroy (1993) menar, utifrån den svarta diasporans («the Black Atlantic») sammansättning, att det är en reaktion gentemot den dominerande historieskrivningen som driver denna identifikationsprocess. Diasporan

problematiser the issue of origin and accentuates the idea of ethnicity as a never-ending process of identity construction. It offers a paradigm for cultural history and cultural politics in which neither easy essentialisms nor affirmative, post-modern pluralisms are tenable. /.../ Perhaps most importantly of all, diaspora points toward the instability and impurity of ethnic identities. It summons up the possibility of sameness, but this is always in relation to the alternative possibility of differentiation. Thus sameness has to be demonstrated. It cannot be assumed. (Gilroy 1995:126 f.)

Diasporan är basen för en särpräglad

identitet i mötet med det omgivande samhället (Clifford 1994:309). Dess grundsten är en negativ identifiering med andra typer av gemenskaper (den nationella, den etniska osv) men en positiv identifiering med historiska och politiska krafter likt »Afrika« eller »Kina«. Diasporan uttrycker i huvudsak inte en strävan efter att bli »latinamerikan«, »kines« eller »afrikan« och att detta är en självklar kulturell identitet, utan om att ta avstånd från den sociala omgivning som den ser som sin motpol och förtryckare (t.ex. amerikan, britt, svensk, europé osv).

De svenskchilenska migranternas rot och rastlöshet har utvecklats ur exilens marginalisering och fragmentering. I spåren av den transnationella och globala utveckling jag talat om, utvecklas identiteter i diaspora (Clifford 1994). De koloniliknande gemenskaperna som dessa är förtöjda i, utvecklas som sammansmältningar av de nätverk som förgrenats mellan hemland och värdland.

Ser vi med denna utveckling manifestationen av Robertsons (1990) ofta citerade fras om att världen är »en enda plats«?

Referenser

- Anderson, B., 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso Editions and NLB, London.
- Barth, F., 1969. »Introduction.« I Barth, F. (red): *Ethnic Groups and Boundaries. The Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Björklund, U., 1989. »Diaspora.« I *Antropologiska studier* 1989:44:20-37.
- Blauner, R., 1970. »Black Culture: Myth or Reality.« I Whitten, N. & Szwed, J. (red): *Afro-American Anthropology*. The Free Press, New York.
- Castles, S. & Miller, M. J., 1993. *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. The Macmillan Press Ltd, London m.fl..
- Clifford, J., 1994. »Diasporas.« I *Cultural Anthropology* 1994 (9): 3:302-38.
- Cohen, A., 1969. *Customs and Politics in Urban Africa. A study of Hausa migrants in Yoruba towns*. University of California Press, Berkeley och Los Angeles.
- Cohen, A., 1981. *The Politics of Elite Culture. Explorations in the Dramaturgy of Power in a Modern Society*. University of California Press, Berkeley m.fl..
- Gilroy, P., 1993. *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. Verso, London och New York.
- Gilroy, P., 1995. »Diaspora crossings: Intercultural and Transnational Identities.« I Ålund, A. & Granqvist, R. (red): *Negotiating Identities. Essays on Immigration and Culture in Present Day Europe*. Rodopi, Amsterdam och Atlanta.
- Glick Schiller, N., Basch, L. & Blanc-Szanton, C. (eds), 1992. *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York Academy of Sciences (vol 645), New York
- Glick Schiller, N., Basch, L., & Szanton-Blanc, C., 1995. »From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration.« I *Anthropological Quarterly* 1995 (68):1.
- Hannerz, U., 1990. »Cosmopolitans and Locals in the Modern World.« I Featherstone, M., (red): *Global Culture. Nationalism, Globalisation and Modernity*. Sage Publications: London m.fl..
- Hannerz, U., 1992. *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. Columbia University Press, New York.
- Hannerz, U., 1993. »The Withering Away of the

- Nation: an Afterword.« Ingår i *Ethnos* 1993 (58):3-4: 377-391.
- Horna, H., 1988. »Latinamerikaner.« I Svanberg, I. & Runblom, H., (red): *Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper i Sverige*. Gidlunds, Stockholm.
- Kubat, D. & Hoffman-Nowotny, H-J., 1981. »Migration: towards a new paradigm.« I *International Science Journal* (23) 2:307-329.
- Lange, A., 1991. *Flyktingskap, boende och agens*. Ceifo, Stockholm.
- Lindqvist, B., 1991. *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Carlssons, Stockholm.
- Lundberg, S., 1989. *Flyktingskap: latinamerikaner i exil i Sverige och Västeuropa*. Arkiv, Lund.
- Malkki, L. H., 1995. »Refugees and Exile: From »Refugee Studies« to the National Order of Things.« I *Annual Review of Anthropology*, 1995 (24):495-524.
- Mella, O., 1990. *Chilenska flyktingar i Sverige*. Ceifo, Stockholms universitet; Stockholm.
- Okely, J., 1983. *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press, Cambridge m.fl..
- Olsson, E., 1995. *Delad gemenskap. Identitet och institutionellt tänkande i ett multietniskt servicehus*. Linköping Studies in Arts and Science (nr 134), Linköping.
- Olsson, E. & Gaunt, D., 1990. »Ett folkhem för alla.« I *Invandrare & Minoriteter* 1990:(17): 5-6.
- Ong, A., 1993. »Positions on the Edge of Empires: Flexible Citizenship among Chinese in Diaspora.« I *Diaspora* 1993:(3):1:745-778.
- Pérez-Arias, E., 1996. »Chilenarna i Sverige: självförvållad segregation.« I *Invandrare & Minoriteter*, 1996 (23):1-2:8-11.
- Robertson, R., 1990. »Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept.« I Featherstone, M., (red): *Global Culture. Nationalism, globalisation and modernity*. Sage Publications, London m.fl..
- Roosens, E. E., 1989. *Creating Ethnicity. The Process of Ethnogenesis*. Sage Publications, Newbury Park m.fl..
- Rosaldo, R., 1986. »Illongot Hunting as Story and Experience.« I Turner, V. & Bruner, E. M. (red): *The Anthropology of Experience*. University of Illinois Press, Urbana.
- Rosaldo, R., 1989. *Culture and Truth. The remaking of social analysis*. Beacon Press, Boston.
- Rähzel, N., 1995. »Images of 'Heimat' and Images of 'Ausländer'.« I Ålund, A. & Granqvist, R. (red): *Negotiating Identities. Essays on Immigration and Culture in Present-Day Europe*. Rodopi, Amsterdam och Atlanta.
- Schutz, A., 1964. »The homecomer.« I Schutz, A.: *Collected Papers 2*. Martinus Nijhoff, Hag.
- SCB, 1993. *Befolkningsstatistik 1992. Del 3*. SCB, Stockholm.
- SCB, 1996. *Befolkningsstatistik 1995. Del 3*. SCB, Stockholm.
- Sjöquist, B., 1990. *Chile. En rapport om återvandring*. Iprehud, Santiago.
- Sundquist, J., 1994. *Migration and Health. Epidemiological Studies in Swedish Primary Health Care*. Department of Community Health Sciences, Lund University; Lund.
- Trottier, R. W., 1981. »Charters of Panethnic Identity: Indigeneous American Indians and Immigrant Asian-Americans.« I Keyes, C., (red): *Ethnic Change*. University of Washington Press, Seattle.
- Watson, J.L., 1977. »The Chinese: Hong Kong Villagers in the British Catering Trade.« I Watson, J.L.(red): *Between Two Cultures.. Migrants and minorities in Britain*. Basil Blackwell, Oxford.
- Westin, C., 1975. *Existens och Identitet. Invandrars problem belysta av invandrare i svårigheter*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.
- Westin, C., 1977. *Ankomsten*. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Westin, C., 1986. *Möten. Ugandaasiaterna i Sverige*. Ceifo, Stockholms universitet; Stockholm.
- Ålund, A., 1991. »Wrestling with Ghosts: Transcultural Bricolage and New Communities.« I Ålund, A. & Schierup, C-U. (red): *The Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Avebury, Aldershot m.fl..
- Ålund, A. & Schierup, C-U. (red), 1991. *The Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Avebury, Aldershot m.fl..

Summary:

Living close to an airport

Chilean migrants between two countries

The global trend towards more available forms of communication (i.e. air flights as well as telemedia and information technology) could be expected to lead to changes in international migration as well as in the migrants' formations of exile-based communities. The impact of these trends is obvious in one respect: migrants in exile are no longer isolated from their social networks in their homelands. Therefore, as pointed out by Glick Shiller et al. (1992), it is time to revise our understanding of modern migration and the process of ethnicity.

The development sketched above could be explored in the relatively extensive return-migration of exiled Chileans from Sweden to Chile. This migration started mainly after the democratic elections in Chile in 1989, and has since then continued, though in a somewhat unexpected form. In Sweden the Chilean migrants often gathered – versus Swedes – in segregated communities and in conjunction with other migrantgroups (particularly other LatinAmericans). The Swede-Chileans could be said to be kept in that state partly by practices in the Swedish society (by discrimination as well as positive stereotyping), but mainly, it is argued, this segregation is a result of the choice of the Chilean migrants themselves, visible chiefly in a discourse favouring the return to, and the solidarity with, the homeland and its population.

When returning to their Chilean homeland, the return-migrants (*retornados*) in many cases experienced hindrances to reintegrate with their compatriots and the

new way of living developed during the Pinochetregime. Many of the *retornados* solved their economic and re-integrational problems by re-migration to Sweden and settling there temporarily or permanently. A considerable number of the migrants are gradually getting involved in a new form of migration where one lives a couple of months in one of the two countries and then moves, in order to work or for leisure, to the other as well as visiting other countries. This pattern established itself not just for economic reasons (though they have a considerable impact on many of the decisions made) but also as an effect of the links created between various social localities. The networks formed in exile thereby connected with networks of former migrants and locals in the homeland, generating a kind of diasporic community. The Chilean migrants seem in many cases to identify more with this *diaspora* than with the local community in their homeland.

In spite of this Swede-Chilean migrant scenario, the theoretical achievements, it is argued, should be addressed to an understanding of the 'migrant communities' *per se* and how these communities are generated in a dynamic interplay with the surrounding world: i.e. the (often hostile) local contexts in exile as well as in the homeland. The various migrantships coming out of these processes are signs of human survival strategies; i.e. individuals and groups about to live in contexts conditioned by migration and migrancy, but doing so in a globalized and rapidly changing world.